

УДК 929:341.317”1914”

УЧАСТЬ М. ОМЕЛЯНОВИЧА-ПАВЛЕНКА В БОЮ ПІД ХЕЛМНО
(1-2 листопада 1914 р.)

Досліджується діяльність капітана Михайла Омеляновича-Павленка під час бою під Хелмно 1-2 листопада 1914 р. Аналізується роль лейб-гвардії Волинського полка у відбитті німецьких атак на панський двір Хелмно.

Исследуется боевая деятельность капитана Михаила Омеляновича-Павленко во время боя под Хелмно 1-2 ноября 1914 г., анализируется роль лейб-гвардии Волинского полка в отражении немецких атак на панский двор Хелмно.

The activity of Captain M. Omelyanovych-Pavlenko during the battle of Chelmno on November 1-2, 1914, have been explored. The merits of the officer, that had played prominent role in the history of Ukraine, have been marked. The role of the Volynski Guards regiment in beating off German forces attacks to Chelmno Parcele have been analyzed.

Ключові слова: Російська імперія, Перша світова війна, Хелмно, М.Омелянович-Павленко, історія.

Кадровий офіцер Російської армії капітан М. Омелянович-Павленко зустрів початок війни командиром 6-ї роти лейб-гвардії Волинського полку, який у складі 3-ї Гвардійської піхотної дивізії входив до складу XXIII армійського корпусу 2-ї армії. Він був досвідченим офіцером, який пройшов російсько-японську війну начальником пішої команди охотників (попередники сучасної військової розвідки), був поранений і нагороджений орденами Св. Станіслава III ступеня з мечами і бантом, Св. Анни III ступеня з мечами і бантом й Св. Анни IV ступеня з надписом „За хоробрість” [7, с.1]. До 1914 р. М. Омелянович-Павленко проявив себе зразковим офіцером, видав серію військових праць стосовно стрілецької справи, закінчив успішно в 1913 р. офіцерську стрілецьку школу в Оренбурзі [14, арк. 1].

Першим боєм з німцями, в якій прийняв участь М. Омелянович-Павленко, була битва за переправу через р. Віслу біля поселення Гура-Кальварія 28 вересня 1914 р. В якому Лейб-гвардії Волинський полк

зайняв та укріпив передмостову позицію на лівому березі р. Вісли, переправившись частиною полку по понтонному мосту, частиною на понтонах та пароплавах під непереривним вогнем тяжкої та легкої артилерії XX німецького армійського корпусу, для прикриття подальшої переправи військ XXIII корпусу [7, арк. 4]. Завдання було виконане, але в ніч на 29 вересня по наказу Головнокомандуючого полк відійшов з позицій на правий беріг, де в ар'єргардних боях прикривав відхід XXIII корпусу [13, с.198].

Атаки групи А. фон Макензена були відбиті, і 5-10 жовтня російські війська почали переходити в наступ, створюючи загрозу оточення 9-ї німецької армії, яка була вимушена відступати. 14 жовтня австро-німецькі війська почали загальний відступ й до 26 жовтня російські війська вийшли на фронт Унеєв (Uniejow) – Ласк – Пшедбуж – Мехов – Кошице [5, с. 45].

Російська ставка 20 жовтня 1914 р. віддала директиву № 5366 про зупинку 2-ї і 5-ї армій для підготовки наступу на територію Німецької імперії [6, с. 18; 11, с. 176]. Командир 2-ї армії С.М. Шейдеман вважав, що наступ буде продовжуватися в напрямку Позані і Калішу, тому наказав захопити переправи на р. Варта. XXIII корпус майже весь перейшов на лівий беріг Варти і висунув передовий загін до м. Турек. 25 жовтня 2-а армія отримала наказ відійти за р. Варта [8, арк. 8]. При відході за р. Варта біля поселення Унеєв дивізія М. Омеляновича-Павленка складала крайній правий фланг частин, які обороняли річку, а Лейб-гвардії Волинський полк крайній правий фланг дивізії.

За донесеннями російської військової розвідки німці відступили у двох напрямках: слабкі ландштурмові частини з кіннотою на захід, на м. Каліш; основні сили відійшли на м. Торн [8, арк. 8]. Крім того розвідка доносила, що ворог сконцентрував свої війська між Віслою та Вартою. Через це ще 28 жовтня командуючий 2-ю армією С.М. Шейдеман попереджав про можливий наступ німців на правий фланг своєї армії. Проте командуючий Північно-Західним фронтом М.В. Рuzський не звернув увагу на зміни в обстановці і 31 жовтня підписав директиву про наступ [11, с. 183].

Проте 9-а армія генерал Августа фон Макензена ще 29 жовтня 1914 р. на фронті Торн – Гнезно – Врешен – Ярочин розпочала свій фланговий удар між 1-ю і 2-ю російськими арміями. Першим був атакований V Сибірський армійський корпус генерал-лейтенанта Л.Л.Сидорина під Влоцлавськом. Німецькі I кавалерійський, XX армійський, I і XXV резервні корпуси мусили оточити і знищити російський корпус, а вже після цього спробувати оточити всю 2-у армію [12, с. 17-18].

Командуючий 2-ю російською армією С.М. Шейдеман пропонував допомогу V Сибірському корпусу, побачивши загрозу своєму правому

флангу. В ніч на 31 жовтня командуючий Північно-Західним фронтом генерал-ад'ютант М.В. Рuzський дав на це згоду. В м. Домбе мала бути висунута бригада 3-ї Гвардійської піхотної дивізії, яка знаходилася на правому фланзі XXIII армійського корпусу генерал-ад'ютанта В.М. Данилова [6, с. 37].

Російські військові частини, хоч і зазнали великих втрат, витримали удар німців, відступили на інші позиції. Далі, згідно з планом генерала А. фон Макензена, німецькі війська мали вийти на лінію Лович – Домбе на річках Бзура і Нера [6, с. 42]. Тому ввечері 31 жовтня генерал Макензен віддав наказ, згідно якого XI і XVII німецькі корпуси мали наступати на XXIII російський армійський корпус через Голіну і Клечав на переправу біля Домбе – Ленчица [3, с. 26].

В цей час на фронті 3-ї Гвардійської піхотної дивізії командир генерал-майор В.В. Чернавін очікував наступ німецьких частин на м. Турек, тому до міста на зміну загону полковника Орла направили Лейб-гвардії Волинський полк з 5-ю батареєю [3, с. 26]. Проте пасивна позиція німців у цьому напрямку змусила командування повернути полк М. Омеляновича-Павленка назад до м. Унеєв, куди він і прийшов о 17 годині. Волинці в ніч з 31 жовтня на 1 листопада перебував в районі на північний-схід від поселення Унеєв, штаб розташувався в Панському дворі північно-східніше від с. Остроско. На ранок командир дивізії віддав наказ зайняти оборону позицію за р. Варта фронтом на захід. На правому фланзі вздовж с. Костельниця мав стати Волинський полк: 6-а рота М. Омеляновича-Павленка у складі 2-го батальйону полковника Тишевського охороняла паромну переправу, лівіше вздовж посаду Унеєв до с. Буди, Кексгольмський разом з Литовським полком відходив до резерву в с. Воля Пржедмейська, а Петроградський полк 31 жовтня був зосереджений біля поселення Домбе на р. Нер і прикривав дивізію з півночі [8, арк. 8 зв.]. Петроградці прибули до Домбе біля полудня, зайняли оборону позицію по північній стороні лісу, що на південь від с. Грабіна, маючи дві роти в панському дворі Хелмно, і зв'язалися з 104-м полком 1-ї стрілецької бригади по шосе на с. Држевец [3, с. 27].

Проти цих російських частин на німецькому фронті діяв XI армійський корпус генерала Плюскова у складі 22-ї і 38-ї піхотних дивізій, який до початку операції пішим порядком пройшов від Злочева до Вржешена. Корпус отримав завдання зайняти Држевец, Грабов (22-а дивізія) і Домбе (38-а дивізія) та допомогти XVII корпусу. На нічліг XI німецький корпус зупинився 31 жовтня, маючи 22-у піхотну дивізію на північ від шосе Коло – Домбе, а 38-у піхотну дивізію на південь від шосе, штаб зосередився в м. Коло [3, с. 27]

В ніч на 1 листопада помер командуючий XXIII армійським корпусом генерал-ад'ютант В.М. Данілов. Тимчасово командуючий корпусом генерал-майор В.В. Чернавін не встиг об'єднати частини на північ від р. Нера і не наладив зв'язку з ними. 3-ю Гвардійську піхотну дивізію в той же час прийняв генерал-майор барон М.А. де Боде [3, с. 27].

З ранку 1 листопада 1914 р. Кавказька кавалерійська дивізія помітила рух німецьких військ з боку м. Коло [3, с. 27]. Тоді ж XXIII армійському корпусу було наказано зосередитися в районі Домбе – Унеєв, то б то підійти ближче до II корпусу на півночі [6, с. 49]. Вранці в 5 годин 40 хвилин Волинський полк отримав новий наказ начальника дивізії до 7 годин ранку виступити в голові колони на шосе на с. Домбе від с. Бржезини, за волинцями мав йти Литовський полк з важким дивізіоном [8, арк. 9].

Біля 8 годин ранку розпочався бій на фронті 1-ї стрілецької дивізії, яку атакували 22-а німецька дивізія і полк 38-ї дивізії. Лише о 10 годині ранку Лейб-гвардії Волинський полк зосередився північніше с. Бржезини. Звідти гвардійці вирушили на м. Домбе, маючи в головних силах Литовський полк з артилерією і приданий дивізії 8-й піхотний Естляндський полк. В Унеєві були залишені: Кексгольмський і 7-й піхотний Ревельський полк з 5-ю батареєю Лейб-гвардії 3-ї Артилерійської бригади [3, с. 27].

В цей час 3-я Гвардійська піхотна дивізія отримала уточнюючий наказ № 248 від командира XXIII армійського корпусу, за яким дивізія мала зайняти фронт Тарновко – Унеєв, а Волинському полку разом з трьома легкими батареями зайняти Хелмно, маючи на увазі можливість бойового зіткнення в районі цього поселення [8, арк. 9 зв.].

Біля 11 годин розпочався наступ двох полків 38-ї німецької дивізії на Домбе. 6-ть німецьких батальйонів з 54 гарматами атакували 8-м російських лише з 12 гарматами [6, с. 51]. Перший натиск ворога прийняв на себе Лейб-гвардії Петроградський полк.

Основні російські частини прибули до Домбе в 1 годині дня [8, арк. 10 зв.]. Під страшним вогнем важкої і легкої артилерії ворога 3-й батальйон Петроградського полку був змінений волинцями, який перевели з району панського двору Хелмно в резерв – за правий фланг полка, де було помічено накопичення німецьких сил [3, с. 29].

Хоча російські військові частини були втомлені форсованим переходом, розгортання відбулося чітко, як на маневрах. Лейб-гвардії Волинський полк займав позиції під прикриттям висунутих вперед 6-ї і 15-ї рот 2-го і 4-го батальйонів, призначених в першу лінію. Командир 6-ї роти капітан М. Омелянович-Павленко швидко зайняв панський двір Хелмно, як важливий опорний пункт [8, арк.11]. Для забезпечення лівого

флангу полку в с. Валентинов на лівому березі р. Нер було направлено роту з кулеметами і піввзводу уланів [8, арк. 10]. В резерві дивізії біля с. Хрусцин знаходився Литовський полк і в с. Чопов-Дольни – 8-й Естляндський полк з 3-ю і 6-ю Мортирними батареями [3, с. 29].

Атаки німецьких військових частин йшли зі сторони поселень Ржухов, Дембина й Ляборудзь на фронті менш ніж 4 верст. Перші атаки німців наштовхнулися на фланговий вогонь кулеметів Волинського полку [6, с. 51]. Крім того відбити атаки 38-ї німецької дивізії допоміг і фланговий вогонь 4-ї батареї з південного берега р. Нер. На відріжку Петроградців, яких вогнем підтримували 1-а та 2-а батареї, теж йшов сильний вогневий бій [3, с. 29].

О другій годині дня вогонь ворожої артилерії досяг крайньої напруги. На передовій просили посилити вогонь своєї артилерії, проте росіянам не було чим відповісти на німецький шквал снарядів [9, арк. 6].

В третій годині дня панський двір Хелмно, який обороняла 6-а рота М. Омеляновича-Павленко, був засипаний снарядами, розпочалася пожежа [8, арк. 11 об.]. В 3 годині 30 хвилин командир полка отримав донесення № 9 від капітана Омеляновича-Павленка: „Доношу, что фольварк пока удерживаю, но с левого фланга начинают напирать и мои 2 взвода едва ли удержатся. Сзади подкрепление не подходит. Фольварк горит, и потому в середине его держатся нельзя. Часть Петроградцев около меня позицию очистила. Взводы находящиеся слева займут сейчас церковь” [8, арк. 28].

Командир Лейб-гвардії Волинського полку генерал-майор О.В. Геруа безперестану отримував свідчення мужності і героїзму, які проявляли офіцери і солдати його полку, не дивлячись на „пекельний” вогонь, який в буквальному смислі засипав позиції і нашвидку вириті окопи. Особливо вражали своїм героїзмом капітан М. Омелянович-Павленко, штабс-капітани Калінін і Левицький. Вони надихали своїм прикладом бійців і вперто обороняли палаючий панський двір. Генерал-майор у своєму описі бою писав: „Это были высшие примеры святого исполнения присяги и долга, столь драгоценные для нижних чинов” [8, арк. 12].

Після полудня 1-а стрілецька бригада була обійдена з правого флангу і в 15 годин розпочала відхід від с. Држевец на фронт ф. Седльце – Блоне, тим самим оголив правий фланг 3-ї Гвардійської піхотної дивізії [3, с. 29]. Розпорядженням командира XXIII корпусу, ввечері 7-й піхотний Ревельський полк був направлений в Ленчицу для підтримки 1-ї Стрілецької бригади. Після відступу росіян від с. Држевця, командир німецького XI-го корпусу генерал Плюсков направив полк 38-ї дивізії на Домбе, а за ним мали наступати частини 22-ї дивізії [6, с. 52].

Російське командування вважало, що з настанням темноти німецькі атаки ослабнуть, тому намітило міри по усуненню недоліків розташування,

викликаних боєм, а також міри по посиленню оборони шляхом укріплення позицій і налагодженням більш тісного зв'язку з сусідніми частинами.

Проте німці, отримавши підмогу, пішли в нову атаку. Російські кулемети з боку Валентинова вже не могли влучно стріляти, через темінь. І німецьким піхотинцям вдалося зайняти панський двір Хелмно, який палав густою загравою. Роти волинців, які обороняли двір, втратили майже всіх офіцерів. Триматися довше було не можливо, тому гвардійці в повному порядку, крок за кроком очистили руїни панського двору [8, арк. 13 об.]. На цей раз німці оволоділи Хелмно, але були відбиті на інших ділянках фронту.

Через те що Хелмно був ключовим місцем оборонної позиції російських військ і через упертість загальної оборони, генерал-майор О.В. Геруа в 6 годин 20 хвилин віддав наказ командирам 3-го та 4-го батальйонів Кузнєцовим 1-му та 2-му з настанням повної темноти і припиненням вогню противника знову зайняти панський двір Хелмно, де сильно укріпитися [8, арк. 13 зв.]. В цей же час генерал Плюсков вирішив оволодіти Домбе в нічній атаці.

О 8 годині вечора вогонь німців послабішав. І в 10 годині вечора волинці пішли в атаку на німецькі позиції й наштовхнулися на атаку противника – розпочався зустрічний бій [8, арк.14]. Росіяни чинили запеклий опір, декілька раз переходили в штикові атаки, в темноті частини переплутались, російські і німецькі офіцери з великим трудом командували веденням бою. Ситуація для росіян була ускладнена тим, що німцям вдалося підвести кулемети, які стали головною причиною перемоги німців. В 12 годин 30 хвилин бій затих сам собою. Головною причиною поразки росіян в бою під Хелмно є невдале керівництво боєм командуванням XXIII армійського корпусу. Так 1-а стрілецька бригада і бригада 3-ї Гвардійської піхотної дивізії вели бій без загального керівництва, два полки гвардійців (під Хвальборжице) і бригада 2-ї піхотної (Унеєв) дивізії залишились простими глядачами і не приймали участі в бою [3, с. 29]. В результаті помилок ситуація змінилася в гірший бік.

Близько півночі 3-я Гвардійська піхотна дивізія розпочала відхід на лівий беріг Нера, отримавши наказ командира XXIII корпусу, і закінчила його до 5 годин ранку. Частини дивізії зосередилися в районі поселень Хвальборжице, Чопов Дольний і Рожнятов [8, арк. 15 об.].

Волинському полку біля 24 години було наказано, під прикриттям Петроградського полку і вогню 4-ї батареї, яка залишалася на позиції до 4 годин 30 хвилин, перейти в резерв дивізії в с. Чопов-Дольни [3, с. 29]. Завдання волинців під Хелмно було закінчено. Лейб-гвардії Волинський

полк, програвши бій, не дав змоги німецьким частинам заволодіти м. Домбе і оточити 3-ю Гвардійську піхотну дивізію.

В штабі фронту й досі не уявляли масштабів катастрофи, яка могла розгорнутися на правому фланзі 2-ї армії. 1-а стрілецька бригада взагалі втратила зв'язок з корпусом і ніхто не знав, де вона і що з нею [2, с. 152]. Ситуація на фронті вказувала на загрозу правому флангу армії. Тільки зараз генерал Шейдеман відмовився від наступу і віддав розпорядження XXIII корпусу прикрити відрізок Ленчицю – Домбе [4, с. 305].

Ранком 2 листопада 1914 р. 94-й і 95-й німецькі піхотні полки без бою вступили в поселення Домбе, зайнявши фронт с. Карцев – м. Домбе включно. Зазнавши великих втрат 96-й піхотний полк залишився в Хелмно [3, с. 29].

3-я Гвардійська піхотна дивізія зайняла позицію на південному березі Нижнього Нера, прикриваючи зруйновані переправи. Незважаючи на те, що німецькі дивізії XI корпусу займали панівний північний беріг річки, впродовж усього 2 листопада бій носив вогневий характер і противники залишились на своїх місцях [6, с. 54]. Дякуючи цьому, С.М. Шейдеман встиг прикрити небезпечний Ленчицький напрямом. Німецький план оточення 2-ї і 5-ї армій провалився. І до середини грудня фронт стабілізувався.

1-2 листопада 1914 р. Лейб-гвардії Волинський полк витримав важкий, але славний бій біля с. Хелмно проти значно переважаючих сил ворога. Полк не був розбитий завдяки хоробрості офіцерів і солдатів, ось як характеризував їхню самопожертву генерал-майор О.В. Геруа в описанні бою: „Офицерским составом и нижними чинами в этом бою проявлены исключительная стойкость и мужество, ни одна пядь позиции не была отдана даром” [8, арк. 17 об.].

За час бою зі строю полка вибуло 474 чоловіки з них 12 офіцерів. Німці в цьому бою втратили біля 3-4 тис. чоловік [8, арк. 17]. Картина втрат серед офіцерів була типовою для всієї російської армії. Так російський історик доктор історичних наук Волков зазначав, що майже весь кадровий офіцерський склад вибув зі строю вже в перший рік війни [1, с.11]. Великі втрати серед старшин були наслідком великої самопожертви російського офіцерського корпусу.

Серед ранених офіцерів був і М. Омелянович-Павленко. Капітан 6-ї роти отримав вогнепальне поранення в область правої лопатки і правого плечового суглоба. Офіцера, який отримав параліч правої руки, було відправлено в глиб Російської імперії на лікування. На початку березня 1915 р. М.Омелянович-Павленко прибув до П'ятигорська для лікування сірчаними і грязевими ваннами, тому що перебування в інших госпіталях полегшення хворому не дало. Щоправда два місяці лікування на Кавказі

результатів майже не дало. Військовий лікар Передельський в медичному свідоцтві № 335 писав, що покращення стану хворого треба очікувати через один-два роки, при чому повного відновлення дії руки без оперативного втручання очікувати не слід [10, арк. 36].

М. Омелянович-Павленко вступив у війну досвідченим офіцером, який пройшов російсько-японську війну та додаткову успішну освіту в офіцерській стрілецькій школі. Всі ці знання допомогли молодому офіцеру й під час Першої світової війни. Михайло Володимирович проявив себе в бою під Хелмно зразковим і мужнім й справжнім гвардійським офіцером, який своїм власним прикладом повів за собою солдатів. Всі ці якості знову проявилися в змаганнях за українську державність 1917-1921 рр.

1. Волков С.В. Трагедия русского офицерства. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. – 509 с.

2. Головин Н. Н. Военные усилия России в Мировой войне. – М.: Кучково поле, 2001. – 440 с.

3. Журнал боевых действий 3-й Гвардейской пехотной дивизии 1914 г.: Историческая комиссия 3-й Гвардейской пехотной дивизии // http://www.grwar.ru/library/FD_3_1914/FD_3_1914.html

4. Зайончковский А.М. Первая мировая война. – Спб.: ООО „Издательство „Полигон”, 2002. – 878 с.

5. Коленковский А.К. Манёвранный период первой мировой империалистической войны 1914. – М.: Госиздат, 1940. – 357 с.

6. Корольков Г. К. Лодзинская операция 2 ноября – 19 декабря 1914 г. // http://www.grwar.ru/library/Korolkoff-Lodz/LO_00.html

7. Російський державний військово-історичний архів (Далі – РГВІА). – Ф. 409. – Оп. 2. – П/с 349-676.

8. РГВІА. – Ф. 2573. – Оп. 2. – Спр.83.

9. Там само. – Спр.106.

10. Там само. – Спр.210.

11. Ростунов И.И. Русский фронт первой мировой войны. – М.: Наука, 1976. – 386 с.

12. Рыбин Д. Лодзинская операция на русском фронте мировой войны в 1914 году. – М.: Воениздат, 1938. – 47 с.

13. Уткин А. И. Первая Мировая война. – М.: Алгоритм, 2001. – 592 с.

14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4012. – Оп. 1. – Спр.1.